
СУРГУНД Н.А.,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної
психології та педагогіки;
Хмельницький національний
університет,
м. Хмельницький

ПРОФЕСІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ ЯК ГАРМОНІЗУЮЧИЙ ФАКТОР ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ФАХІВЦЯ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Професійна мобільність розглядається як інтегральне поняття особистісно-професійного розвитку сучасного фахівця, що дуально характеризує соціально-професійний та інтраособистісний рівні взаємодії особистості фахівця з мінливим професійним середовищем. Як характеристика особистісно-професійного розвитку сучасного фахівця, професійна мобільність визначається як гармонізуючий інтраспосіб психологічного реагування людини на динамізм змін у професійній сфері в умовах невизначеності.

Ключові слова: професійна мобільність, мінливість ринку праці, невизначеність, інтраособистісна гармонізація особистості фахівця.

Профессиональная мобильность рассматривается как интегральное понятие личностно-профессионального развития современного специалиста, которое дуально характеризует социально-профессиональный и внутриличностный уровни взаимодействия личности специалиста с меняющейся профессиональной средой. Как характеристика личностно-профессионального развития современного специалиста, профессиональная мобильность определяется как гармонизирующий интраспособ психологического реагирования человека на динамизм изменений в профессиональной сфере в условиях неопределенности.

Ключевые слова: профессиональная мобильность, изменчивость рынка труда, неопределенность, внутриличностная гармонизация личности специалиста.

Professional mobility is regarded as an integral concept of personal and professional development of modern specialist, describes the dual social and professional interaction and intraosobystisnyy level of the individual professional with changing professional environment. As the characteristics of personal and professional development of the modern professional, professional mobility is defined as harmonizing intrasposib human psychological response to the dynamic changes in the professional field in the face of uncertainty.

Key words: *professional mobility and labor market volatility, uncertainty, intraosobystisna harmonization of professional identity.*

Постановка проблеми. Існуюча в сучасному суспільстві динаміка соціально-економічних процесів обумовлює той факт, що значна кількість працездатного населення знаходиться в складних життєвих і професійних ситуаціях, зазнаючи так званого „стресу повсякденного життя” в умовах мінливості ринку праці. Це вимагає адекватної адаптації людини до нових соціально-професійних умов, що характеризуються ознаками невизначеності. У сфері професійної діяльності такий стан речей визначає перед сучасним фахівцем потребу бути професійно мобільним – бути психологічно готовим гнучко та адекватно відреагувати на особистісному рівні на виникаючу необхідність зміни власного професійного статусу або професійної позиції.

Сучасною наукою активно досліджується проблематика ефективної фахової підготовки професійно мобільного фахівця на основі актуалізації його психологічного потенціалу готовності до продуктивних змін форм діяльності, засвоєння нових знань, активності в сприйнятті нового, що є необхідним в новочасних умовах динамічності економіки [4; 5; 8]. В умовах мінливості ринку праці проблема формування ефективної здатності майбутніх фахівців соціономічного профілю до засвоєння різноманітних видів та форм професійної діяльності на основі мобільності власних професійних позицій виступає актуальною

потребою сучасної вищої освіти [1].

Висока динамічність процесів інформаційного та економічного розвитку сучасного світу визначає той факт, що в стислі терміни часу (5-10 років), за рахунок появи та актуалізації нових знань, відбуваються кардинальні структурні зміни та перебудова економіки практично в усіх державах світу, у т.ч. і в Україні. Наслідком даних процесів є виникнення й активізація розвитку нових та зміни існуючих сфер професійної діяльності, що викликає значні мобільні перерозподіли професійних сегментів на ринку праці, розвиток до працівників нових вимог, які є адекватними до вимог часу. Це визначає важливість проблеми професійної мобільності для фахівців соціономічного профілю – проблеми усвідомленої готовності до змін професійного статусу / професійних позицій в умовах невизначеності на ринку праці, швидкої адаптації до нововведень в сфері професійної діяльності, засвоєння нових фахових знань та вмінь. Тож потреба поглибленого вивчення даних питань і обумовлює необхідність теоретичного розгляду проблематики професійної мобільності сучасного фахівця.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми (Л.В. Горюнова [1]; Е.Ф. Зєєр [3]; О.М. Новіков [6]; Р. Хаусер [8] та ін.) свідчить, що в глобальних умовах сучасності відбулося зменшення тривалості циклу зміни людиною професії

(мінімум 2-3 рази протягом життя). За даними досліджень, більшість професій протягом 10-15 років суттєво змінюється в умовах динамічного осучаснення вимог до професійної змістовності праці та компетентності фахівця, або ж стають неактуальними на ринку праці. Особливістю сучасного світу професій є зміна монопрофесіоналізму поліпрофесіоналізмом, необхідність протягом життя мобільно оновлювати професійно необхідні знання та неодноразово перевчатися у фаховій сфері, продовжувати освіту, підвищувати або змінювати кваліфікацію та професійний статус (позицію) [6; 10].

Професійна мобільність характеризується дуальністю своєї сутності – з однієї сторони, вона виступає як соціальний фактор, що сприяє гармонізації процесів динамічних змін суспільства, та з іншого боку, має індивідуально-особистісний характер і виступає як фактор інтраособистісної гармонізації особистості фахівця. Професійна мобільність на індивідуально-психологічному рівні особистісних структур суб'єкта праці проявляється в умовах його соціально-професійних взаємодій, що відображають зміни професіоналізованих сегментів трудової сфери [3; 10 ; 11].

Як відзначають дослідники, в умовах мінливості розвитку ринку професій сучасна освітня система відстає від темпу суспільних процесів та відповідних змін у різних сферах і поки що не в змозі віднайти достатні форми ефективного забезпечення динамічності професійних знань та навичок майбутнього фахівця з метою забезпечення його професійної мобільності, що особливо проявляється в соціономічній сфері [1; 8; 9]. Як зауважує З.Н. Курлянд, знань, здобутих у вищій школі, стає замало з огляду на рухливість, мінливість професій та спеціалізацій у сучасних умовах [7, с. 109].

Зважаючи на актуальність даної проблематики, *метою статті* є аналіз поняття професійної мобільності як

фактору особистісно-професійного розвитку сучасного фахівця в умовах невизначеності та розгляд сутності професійної мобільності в соціально-професійному та індивідуально-психологічному аспектах.

Виклад основного матеріалу. Дослідження фахівців свідчать, що в сучасних умовах відсутність мобільності в професійній позиції працівника, через його низьку здатність до сприйняття об'єктивно-обумовлених змін, призводить до стагнації та зменшення ефективності його фахової діяльності [3; 4; 8]. Це знижує ймовірність перспектив його особистісно-професійного розвитку у випадку зміни кваліфікації, професійного статусу (або й професії за необхідності), що не сприяє конкурентоспроможності фахівця [11].

Сучасному фахівцю необхідно бути готовим до того, що в певних умовах динамічності ринку праці його фахово-освітній комплекс знань та вмінь, що були отримані у ВНЗ й визначають рівень його професійної компетентності, можуть виявитись недостатніми для його подальшої успішної професійної діяльності. Дослідниками з'ясовано, що в нинішніх умовах мобільності економіки фахівець повинен оновлювати щороку 5% теоретичних та біля 20% практичних знань для збереження своєї професійної компетентності. Тому, без мобільного поповнення знань у сфері професійної діяльності, протягом 3-х років відбувається зменшення на 50% професійної компетентності фахівця, що призводить до практичної втрати ним своєї фахової ефективності – R. Hauser [11]. Сучасними вимогами мобільності ринку праці визначається, що протягом трудового періоду фахівцю необхідно постійно професійно доучуватись та переучуватись, ефективно адаптуватися до нових умов фахової діяльності, динамічно змінюючи при потребі свої професійні позиції, отже актуальною стає необхідність бути професійно мобільним [1; 3; 5; 8 та ін.].

В сучасних умовах психіка багатьох

людей виявляється недостатньо пластичною для адекватної адаптації до стрімких змін умов сучасного життя в соціальній та професійній сферах, особливо в ситуації змін у позиціях професійної діяльності, їх невизначеності [10]. З огляду на це, успішність діяльності фахівця вимагає від нього розширення спектру психологічної здатності до мобільного оволодіння новими знаннями на нових, актуальних ситуації на ринку праці, професійних позиціях. Це визначає професійну мобільність важливою характеристикою особистісно-професійного розвитку сучасного фахівця.

Як відзначає Л.В. Горюнова, на ринку праці соціономічних професій перемагає той, хто мобільно оновлює свій компетентнісний багаж знань та вмінь, швидше вчиться, мобільно реагує на зміни соціально-економічних тенденцій. Динамізм сучасних суспільних та ринкових перетворень робить надзвичайно актуальною потребу в підготовці вищою школою професійно мобільного фахівця, який здатен приймати та реалізовувати нестандартні рішення в ситуації ринкової конкуренції (зміна професійної позиції), долати стереотипізацію в професійній та особистісній сферах діяльності. Саме тому підготовка фахівців соціономічного профілю, здатних до професійної мобільності, є однією з важливих проблем сучасної професійної освіти [1].

Проблема освітньо-психологічного забезпечення професійної компетентності сучасного фахівця на мобільному, професійно-необхідному рівні стає все більш складною задачею системи вищої школи. Дана проблема є особливо актуальною в ході залучення України до євроінтеграційних процесів. У контексті даних процесів освітнє забезпечення розвитку професійної мобільності фахівців в ході їх професійної підготовки у ВНЗ виступає одним з факторів гармонізації суспільної системи. Тому, в ході реформування соціально-освітньої сфери держави,

розвиток професійної мобільності фахівця визначається як перспективний соціально-стабілізуючий фактор та є важливим напрямком діяльності системи вищої освіти. Мобільність, за визначенням дослідників, повинна стати одним з провідних принципів сучасної професійної освіти. Професійна мобільність визначається важливою характеристикою особистісно-професійного розвитку сучасного фахівця (Л.В. Горюнова [1]; Є.А. Іванченко [4]; Н.І. Кожемякіна [5]; О.М. Новіков [6]; Р.М. Пріма [8]; Л.Л. Сушенцева [9]).

З точки зору фахово-обумовленого розподілу суб'єктів праці, професійна мобільність розглядається як переміщення працівника (професійної групи працівників) з однієї професійної позиції на іншу, характеризуючи процес руху індивідів між групами професійної структури суспільства та визначаючи його соціально-професійну стратифікацію [6; 11]. При цьому вирізняють горизонтальну та вертикальну професійну мобільність, серед яких за напрямком пересування виокремлюються різновиди професійного підйому або професійного спуску, які позначають зміну, часткову або повну, змісту професійної діяльності та професійного статусу (професійної позиції) працівника.

З наукової точки зору поняття „професійна мобільність” фахівця визначається не тільки його здатністю до простої зміни професії, місця та виду діяльності, але й також і його компетентнісним особистісним умінням в умовах невизначеності приймати самостійні та креативні рішення, спрямовані на підвищення свого професіоналізму шляхом внутрішніх трансформацій [8; 10]. Як відзначає А.О. Деркач, такі здатності фахово-спрямованої особистості обумовлюються аутокомпетентним вмінням адекватно-психологічного визначення шляхів до підвищення самоєфективності в динамічних процесах професіогенезу в умовах ринку праці. В особистістому аспекті поняття професійної мобільності ха-

рактизується готовністю і здатністю до швидкої адаптації фахівця у новому освітньому та професійному середовищі на основі самоефективного (самоусвідомленого та самокерованого) динамізму внутрішньоособистісної диспозиційної системи в умовах професіоналізації діяльності [2]. З точки зору даного підходу вважаємо, що поняття професійної мобільності характеризує в інтрапросторі особистості здатність до динамічної гармонізації внутрішньої „Я-позиції” щодо перспектив особистісно-професійного розвитку в умовах невизначеності – в ситуації зміни професійного статусу (професійної позиції).

Професійно-мобільний фахівець (і особливо соціономічного профілю) повинен володіти різноманітними характеристиками, серед яких найбільш значущими є відкритість до інновацій, здатність до мобільної внутрішньої акумуляції власних ресурсів з метою адаптації в мінливому освітньо-професійному середовищі, накопичення власного ресурсу для розв’язання нових завдань в умовах змін професійного статусу та професійної позиції, оволодіння новими професійними технологіями тощо. В даному контексті відзначимо думку З.Н. Курлянд про те, що важливою характеристикою майбутнього професійного мобільного фахівця є його спрямованість на психологічну, теоретичну та практичну готовність до безперервної професійної самоосвіти на базі стимуляції в умовах його навчання у ВНЗ здатності до мобільної пізнавально-творчої самостійності в сприйнятті нових знань у ході всієї професійної діяльності. Це відкриває широкі адаптаційні можливості для фахівця в умовах мінливості професійної сфери діяльності [7, с. 109-110].

Вважаємо, що сучасний фахівець, в умовах трансформацій на ринку праці, протягом свого свідомого життя повинен бути здатним до ефективної самореалізації через мобільність професійно-особистісного самороз-

витку та самовдосконалення, адаптивної самокорекції та самореорганізації на основі розвиненості аутопсихологічної компетентності.

На думку Л.Л. Сушенцевої, значне зростання уваги до проблеми формування професійної мобільності пов’язано із швидкими соціальними змінами, що, як відображення особистісних, соціальних і професійних кризових ситуацій, змушують особистість постійно перебудовувати свої життєві відносини й перетворювати саму себе. Тому сьогодні, в сучасних мінливих умовах невизначеності соціально-професійних ситуацій (в т.ч. і професійної підготовки), особливо важливим стає питання самоактуалізації особистості, її мотивації, розвитку особистісних якостей, які забезпечують професійну мобільність. З точки зору здатності подолання особистістю кризових ситуацій, професійну мобільність можна розглядати як форму соціально відповідальної поведінки особистості [9].

Як відзначає Л.Л. Сушенцева, в ситуації невизначеності людина найчастіше відчуває незадоволеність, що, в свою чергу, викликає в людини бажання змінити саму себе і тоді особистість проявляє активність [9]. Момент прийняття на себе відповідальності й прояв рішучості за зміну себе та ситуації характеризується як поведінковий перехід у активну позицію людини, що будує своє життя і діяльність. В даному переході й проявляється мобільність людини – Л.В. Горюнова [1, с. 128].

Поведінковий компонент професійної мобільності особистості найбільш яскраво проявляється при зміні професійної діяльності, перекваліфікації та професійному зростанні.

Науковцями (Е.Ф. Зеєр [3], Н.Р. Хакімова [10] та ін.) професійна мобільність визначається як здатність і готовність особистості швидко й успішно активно опановувати нову техніку й технологію, виконувати нові виробничі завдання, здобувати відсутні знання й уміння, що в нових соціально-фахових умовах забезпечують ефективність

нової професійної діяльності. З точки зору характерологічних якостей особистості професійна мобільність також є сукупністю особистісних характеристик і особливих форм поведінкової активності (здатність до постійного самовдосконалення і самоактуалізації, здатність до творчості, здатність ризикувати, проявляти ініціативу, підприємливість у суспільстві, на робочому місці тощо), що виявляються в ситуації зміни професії (соціально-професійної невизначеності). Професійна мобільність в даному контексті виступає механізмом соціальної адаптації, що дозволяє людині в умовах невизначеності (кризової ситуації) внутрішньо-особистісно активно керувати ресурсами суб'єктності і професійною поведінкою [3; 8; 9].

Відзначимо, що сучасній людині для досягнення нових можливостей доводиться проявляти високу внутрішню активність, долаючи мотиваційний конфлікт між новим та старим, відмовляючись від усталеного, стійкого, тобто перебувати в психологічному стані невизначеності. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується глобальним посиленням процесів невизначеності, що визначає перебування людини, згідно з позицією О.М. Новікова, в стані „інноваційної кризи” в різних сферах її життєдіяльності. На думку дослідника, в сфері професійної діяльності (професійної підготовки) така форма кризи може бути охарактеризована як „культурно-професійна інновація”, що виявляє суперечність інноваційних відносин в екстрапросторі (між людиною та культурою (професійною культурою)) та в інтрапросторі (суперечності людини із самою собою при сприйнятті нового) [6]. Згідно даного підходу, мобільність може бути визначена як інтраспосіб психологічного реагування людини на динамізм змін зовнішніх ситуацій у професійній сфері в умовах їх невизначеності. При цьому професійна мобільність характеризує рівень особистісно-професійного розвитку

сучасного фахівця.

Ситуація невизначеності – це новий фактор, що впливає на життя сучасної людини і вимагає від неї здатності до самоорганізації та самоформування. Проте сучасність, звертає увагу Л.Л. Сушенцева, не звільняє людину в її власному бутті – вона примушує її займатися обробкою самої себе. Тож, людина ставши іншою, стає сама собою. Бути мобільним – це перш за все у власному інтрапросторі володіти технікою конструювання себе в непередбачуваних ситуаціях. І дійсно, професійно мобільна людина, яка володіє набором відповідних особистісних особливостей, може успішно реалізувати себе в житті. Водночас, особистість, яка характеризується низьким рівнем професійної мобільності, в ситуаціях зміни професійної діяльності може стати жертвою професійних та особистісних деструкцій [9].

Згідно з підходами Е.Ф. Зеєра, проблема професійної мобільності може бути розглянута з точки зору розвитку криз професійного становлення особистості [3, с. 184-202]. Зміна соціально-економічної та професійної ситуації, як фактор невизначеності життєвих перспектив, сприяє розвитку професійних кризових явищ у працівника. У контексті проблеми професійної мобільності факторами невизначеності, що породжують професійні кризи та сприяють змінам професійного статусу (професійної позиції) фахівця, можуть бути визначені: впровадження нової організації праці та нових технологій, перспектива скорочення робочих місць, ліквідація підприємства, незадовільна заробітна плата, висока заробітна плата, зміна місця проживання, проведення атестації, тарифікації тощо [3, с. 192, 202].

Професійна мобільність як інтегративне утворення складається з різних компонентів, відзначають дослідники [1; 3; 4; 5; 8 та ін.]. Аналізуючи феномен професійної мобільності як важливу характеристику особистісно-професійного розвитку сучасного фа-

хівця, Л.В. Горюнова вказує на її психологічні складові. Зокрема, такими складовими професійної мобільності визначаються: якість особистості, що забезпечує внутрішній механізм розвитку людини через сформованість ключових, загальнопрофесійних компетентностей; діяльність людини, детермінована подіями, що змінюють середовище, результатом якої виступає самореалізація людини в професії й житті; процес перетворення людиною самої себе й оточуючого її професійного і життєвого середовища [1].

Ми погоджуємось із думкою Л.В. Горюнової, що професійну мобільність „необхідно вивчати на рівні особистісних рис та якостей (адаптивність, комунікативність, самостійність, пристосовність, цілеспрямованість, ціннісні орієнтації й установки, соціальна пам'ять, критичне мислення, здатність до самопізнання, саморозвитку, самоосвіти, соціальна рухливість); на рівні характеристик діяльності (рефлексивність, креативність, проєктивність, прогнозування, цілепокладання, гнучкість, пластичність); на рівні процесів перетворення власної особистості, діяльності, навколишнього середовища” [1, с. 21]. При цьому відзначимо, що реалізація на всіх означених рівнях комплексу характеристик професійної мобільності фахівця обумовлюється його аутокомпетентним вмінням адекватного визначення особистістю шляхів до підвищення самоефектив-

ності, що забезпечують здатності вчасно коригувати стратегію або спосіб дій у відповідності з умовами праці, що змінюються.

Отже, в контексті аналізу досліджень проблеми професійної мобільності відзначимо, що вона виступає важливою характеристикою особистісно-професійного розвитку сучасного фахівця. Ми поділяємо позицію Л.Л. Сушенцевої [9] про те, що в ситуаціях невизначеності основою професійної мобільності особистості фахівця є динамізм його мотиваційних, інтелектуальних і вольових процесів, завдяки чому створюється „індивідуальне поле готовності” до професійної мобільності. Відзначимо, що в якості основи створення такого „поля готовності” до прояву професійної мобільності фахівця, на нашу думку, виступає сформованість його аутокомпетентної здатності до динамічної гармонізації в інтрапросторі особистості її внутрішньої „Я-позиції” щодо перспектив особистісно-професійного розвитку в умовах невизначеності – в ситуації зміни професійного статусу (професійної позиції). Таким чином, професійна мобільність може бути визначена як гармонізуючий інтраспосіб психологічного реагування людини на динамізм змін зовнішніх ситуацій у професійній сфері в умовах їх невизначеності, як фактор інтраособистісної гармонізації особистості сучасного фахівця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горюнова, Л. В. Профессиональная мобильность специалиста как проблема развивающегося образования России : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.08 / Горюнова Лилия Васильевна. – Ростов н/Д, 2006. – 427 с.
2. Деркач, А. А. Акмеологические основы развития профессионала / А. А. Деркач. – М.: Изд-во МПСИ; Воронеж: НПО МОДЭК, 2004. – 752 с.
3. Зеер, Э. Ф. Психология профессионального развития: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Э. Ф. Зеер. – М.: Издательский дом „Академия”, 2006. – 480 с.

4. Іванченко, Є. А. Формування професійної мобільності майбутніх економістів у процесі навчання у вищих навчальних закладах : автореф. дис... канд. пед. наук :13.00.04 / Є .А. Іванченко. – Одеса, 2005. – 20 с.
5. Кожемякіна, Н. І. Соціально-педагогічні умови формування професійної мобільності майбутніх менеджерів-аграріїв : дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Кожемякіна Наталія Іванівна. – Одеса, 2006. – 329 с.
6. Новиков, А. М. Постиндустриальное образование / А. М. Новиков. – М.: Издательство «Эгвест», 2008. – 136 с.
7. Педагогіка вищої школи: навч. посібник / [З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін.]; за ред. З. Н. Курлянд. – [3-тє вид., перероб. і доп.]. – К.: Знання, 2007. – 495 с.
8. Пріма, Р. М. Теоретико-методичні засади формування професійної мобільності майбутнього фахівця початкової освіти: дис. доктора пед. наук: 13.00.04 / Пріма Раїса Миколаївна. – Луцьк, 2010. – 466 с.
9. Сушенцева, Л. Л. Психологічні аспекти формування професійної мобільності як умови гуманізації сучасної освіти [Електронний ресурс] / Л. Л. Сушенцева Режим доступу: <http://conf.vntu.edu.ua/himed/2010/txt/Sushentseva.php>
10. Хакимова, Н. Р. Профессиональное самоопределение личности и психологические условия его реализации в ситуации смены профессиональной деятельности: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Хакимова Нурия Равельевна. – Кемерово, 2005. – 179 с.
11. Hauser, R. M. The process of stratification: Trends and analysis / R. M. Hauser, D. L. Featherman – New York : Academic press, 1977. – 287 p.